

QAFQAZ FLORASININ COĞRAFI TIPLƏRDƏ PAYLANMASINA
AİD BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

F.Ə.BABAYEV

Bakı Dövlət Universiteti

Qafqaz florası 7 coğrafi tipdə paylanmışdır (Qrossheym, 1936; t.t. I-VI, 1946-1964). Bunlardan biri kserofit tipdir. Floranın coğrafi tiplərə görə analizində hiqrofitlər, aerohidrofitlər, hidrofitlər və s. səhvən kserofit tipdə paylanır. Kserofit bitkilər suya tələbatına görə su az tələb edən ekoloji qruplardan biridir. Bunu nəzərə alaraq ərazi bölgü kimi kserofit tip əvəzinə Qədim aralıq dənizi qeyd edilməsi məqsədə uyğundur.

Areal, növlərin yer üzərində yayıldığı müəyyən sahədir. Bitkilərin çoxalma intensivliyi və yayılma diapazonu nə qədər çox olarsa, arealı bir o qədər geniş olur. Növün tarixən əmələ gəldiyi yer onun **birincili arealı və ya genetik mərkəzi** adlanır. Ancaq dünyada müxtəlif hadisələrlə əlaqədar olaraq (Yer kürəsinin quru sahələrin aralanması, IV dövr buzlaşması, qasırğaların baş verməsi, iqlim dəyişkənliyi və s. nəticəsində) bəzən bitkilərin yayılma arealları tələf olmuşdur. Əksinə, bitkilər bir çox hallarda əlverişli sahələrə keçərək yeni areallar əmələ gətirmiş və ya arealını genişləndirmişdir. Belə sahələr bitki arealının **ikincili mərkəzi** sayılır. Belə hadisələr arealın birincili mərkəzinin təyin edilməsində çətinlik yaradır. Arealın birincili mərkəzini müəyyənləşdirmək üçün növün aid olduğu taksonomik vahidin (fəsilə, cins, növ və s.) dünyanın hansı yerində çox olması, fitosenozda sıxlığı, qazıntı tapıntılarının harada çox olması və s. əsas götürülür.

A.A.Qrossheym «Qafqaz florasının analizi» (1936) kitabında Qafqazda olan bitkilərin areallarının məlumat cədvəlini vermişdir. Mövcud 6 cildlik «Qafqaz florası» (1946 – 1964) yazılarkən bitki növlərinin morfoloji xarakteristikasının axırında arealın coğrafi tipi qeyd edilmişdir. Ancaq Qafqaz florasının VII-VIII cildləri Qrossheymin ölümündən sonra yazılmamışdır. Buna görə də bir neçə fəsiləyə aid olan bitki növlərinin arealları indiyə kimi müəyyən edilməmişdir.

Göründüyü kimi, Qafqaz florası (1946-1964) yazılmamışdan xeyli öncə Qrossheym 1936-cı ildə bitki areallarının coğrafi tipləri haqqında məlumat verilmişdir. Bundan floristik analiz zamanı elmi işlərdə istifadə edilir.

Qafqaz florasının coğrafi tiplərdə paylanmasından məlum olur ki, coğrafi tiplərə: 1. Qədim (III dövr); 2. Boreal (şimal); 3. Bozqır; 4. Kserofit; 5. Səhra; 6. Qafqaz; 7. Adventiv aiddir.

Qafqaz florasında olan bitkilərin suya tələbatına görə ekoloji qrupa aid olan bəzi bitki qrupları (hidrofitlər, aerohidrofitlər və s.) arealın coğra-

fi tipinə görə analiz etdikdə növlərin xeyli qisminin arealın kserofit tipində paylanması müəyyənləşir. Tarixi və hazırkı zaman baxımından aerohidrofitlər, hidrofitalar və s. kserofit olmamışdır (Bulf, 1944). Kserofitlər suya tələbatına görə bitki qruplarından (hiqrofitlər, mezofitlər, kserofitlər, hidrofitalar və s.) biridir (Babayev, 2003).

Qrossheymlə arealın coğrafi tiplərindən birini səhra tipi kimi qeyd etmişdir. Ekoloji baxımdan səhra bitkilərinin hamısı kserofitlərdir (Babayev, 2003). Ancaq səhra bitkiləri səhra tipində öz əksini tapır. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq arealın kserofit tipini xarionomik bölgü kimi vermək məqsədəuyğundur. Bu elmi baxımdan düzgün olar. Başqa sözlə, kserofit coğrafi tip əvəzinə hazırkı bölgülərdə olduğu kimi Qədim Aralıq dənizi qeyd edilməlidir. Qrossheymlə kserofit tipə aid olan Mərkəzi, Qərbi və ya Önsiya siniflərinin yerinə Aralıq dənizi, İran-Turan vilayətlərinin qeyd edilməsi məqsədəuyğundur.

A.A.Qrossheymlə (1936) arealın coğrafi tiplərinə aid verdiyi cədvəldə 7 tip, 16 sinif, 47 qrup, 49 əlavə qrup qeyd etmişdir. Bu xarionomik ardıcılıqla: 7 tip, 16 vilayət, 47 əyalət və 49 yarıməyalətə uyğundur. Belə ardıcılıq elmi baxımdan çox asan, yaddaqalan və düzgün ola bilər. Dünyanın flora vilayətlərinə görə bölgüsündə Aralıq dənizi yarımşəltənət – Aralıq dənizi vilayəti, həmçinin Holarktik (Holarctis) şəltənətinə və Qədim Aralıq dənizi yarımşəltənətinə İran-Turan vilayəti daxildir. Bu ərazilərdə yayılan bitkilərin hamısı dünyanın flora vilayətlərinə görə bölgüsündə Holarktik və ya Boreal flora elementinə aid olur. Ancaq Qafqaz florasının xeyli qisminin törəmə mərkəzinin Aralıq dənizi və İran-Turan vilayətlərində (Qədim Aralıq dənizi) olmasını nəzərə alaraq Qrossheymlə burada olan bitkiləri ayrıca kserofit tip kimi qeyd etmişdir. Ancaq kserofit tip ekoloji bölgü olduğundan ərazidə olan bitkiləri arealın coğrafi tiplərinə görə analiz etdikdə kserofit olmayan bitkilərin xeyli qismi səhvən kserofit tipə aid edilir. Bizcə, kserofit tip əvəzinə Qədim Aralıq dənizi, yazılması A.A.Qrossheymlənin Qafqaz florasının coğrafi tiplərdə paylanması haqqında gördüyü çox dəyərli işin keyfiyyətini daha da artırır.

Qafqaz florasının boreal tipə aid olan paleoarktik və holarktik sinifləri sirkumboreal vilayət kimi verilməsi məqsədəuyğundur. Sirkumboreal holarktik flora vilayətinə aid olan ən böyük vilayətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев Д.А., Бабаев Ф.А. Земноводная растительность горных озер Малого Кавказа. Уч.зап. АГУ. сер.Биолог.каук, №2, 1979, с.34-36.
2. Babayev F.Ə. Bitki coğrafiyası. Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2003.
3. Babayev F.Ə. Böyük Qafqazın (Azərbaycan ərazisində) su və su-sahili florası. BDU-nun xəbərləri, №3, 2001, s. 62-66.
4. Вальтер Г. Растительность земного шара. тт I-II, М. –Л., 1944.
5. Вульф Е.В. Историческая география растений. История флор земного шара. М.-Л., 1944.
6. Гроссгейм А.А. Анализ флоры Кавказа. М., 1936.
7. Гроссгейм А.А. Растительный покров Кавказа. М., 1948.
8. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. тт I –VI. АзФАН ССР, Баку, 1946-1964.
9. Флора Азербайджана. тт. I –VIII. Баку, 1950 – 1961.

**НЕКОТОРЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ
ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТИПОВ ВО ФЛОРЕ КАВКАЗА**

Ф.А.БАБАЕВ

РЕЗЮМЕ

Ареалы флоры Кавказа распределены по 7 географическим типам (Гроссгейм, 1936: тт I–VI, 1946-1964). Один из этих типов – ксерофильный. В процессе анализа географических типов флоры гигрофиты, аэрогидрофиты, гидрофиты и др. ошибочно отнесены к ксерофильному типу.

Одной из экологических групп по потребности к воде являются ксерофильные растения. Учитывая вышеизложенное, следовало бы отметить место ксерофильный тип как область подразделения, относящееся к древне-средиземноморскому.

**SOME CHANGES IN THE DISTRIBUTION OF THE GEOGRAPHICAL
TYPES IN THE FLORA OF THE CAUCASUS**

F.A.BABAYEV

SUMMARY

The natural habitat of the flora of caucasus were distributed on seven geographical types (Grossgame, 1936; vv I-VI, 1946-1964), and one of them is called xerocephalous. In the process of some analyses of the geographical types of flora of the hydrophytes, aérohydrophytes, gídrophytes and the others by mistake were attributed to the xeriphyle types. One of the ecological groups on the need of water is the xeriphyle plants Taking into consideration the aforementioned one can point out that the xeriphyle types as a chronological subdivision belonging to the Ancient mediterranean.